

Cultură politică și dezvoltare politică

Ovidiu Trăsnea

„Epoca actuală de dezvoltare a societății omenesti se caracterizează prin transformări revoluționare sociale și naționale structurale”¹ — subliniază Programul Partidului Comunist Român adoptat de Congresul al XI-lea. Într-adevăr, epoca noastră oferă imaginea unor procese de schimbări radicale, realizate la niveluri și în ritmuri diferite. Amplitudinea schimbărilor și evenimentelor istorice din ultimele decenii l-a determinat, de pildă, pe Karl Deutsch să considere metaforic respectiva perioadă drept o „cumpănă a apelor” în istoria contemporană și să vorbească chiar de un nou fel de tip istoric². Dealtfel, și alți autori — consacrați în studiul acestui domeniu — apreciază că frecvența și amploarea schimbărilor lumii contemporane întemeiază constatarea unor proprietăți și domenii particulare, caracteristice epocii, care o disting de toate celelalte³. De aici și multitudinea schimbărilor politice care caracterizează epoca noastră, ca parte componentă a acestor procese sociale generale și, foarte adesea, ca factor de amorsare și/sau accelerare a acestor procese.

Avansul maselor pe scena istorică în viața social-politică îndreptățește aprecierea că trăim timpurile unei „explozii a participării”⁴; această apreciere poate fi, socotim, extinsă de pe plan intern, național și pe plan mondial, la nivelul sistemului internațional, prin manifestarea tot mai activă în politica mondială a popoarelor, a țărilor mici și mijlocii, prin tendința de democratizare a sistemului internațional. Această manifestare calitativ nouă a rolului maselor în istorie presupune profunde mutații și în conștiința lor, în cultura lor politică. Este de aceea firesc ca tema corelației dintre *cultura politică* și *dezvoltarea politică* să preocupe cu prioritate pe politologii de pretutindeni; este semnificativ în acest sens că masa rotundă anuală a Asociației Internaționale de Știință Politică (Cracovia, 29 august — 3 septembrie 1977) a fost consacrată dezbaterii problemelor culturii politice.

Întrucât chiar conceptele cu care operăm implică concepții diferite, în prezentul studiu vom începe cu câteva observații privind sensul conceptelor înseși, pentru a ne opri apoi asupra particularităților conținutului

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 21.

² Karl W. Deutsch, *Politics and Government, How People decide their Fate*, Boston, 1970, p. 392.

³ cf. Wilbert Moore, *Les changements sociaux*, Gembloux, 1971, p. 12—13.

⁴ G. Almond și S. Verba, *Civic Culture*, Boston, 1965, p. 2—3.

conceptelor și ale corelației dintre cultura politică și dezvoltarea politică în societatea socialistă românească actuală.

1. Termenul de *dezvoltare politică* s-a încetățenit în politologie de la începutul deceniului al VII-lea, în asonanță cu expresia dezvoltare economică și ca un substitut al celui de *progres*. Sensul atribuit conceptului este extrem de variabil și, adesea, cu o densă încărcătură ideologică. Tocmai de aceea nu vom stăruia aici asupra stadiului cercetărilor⁵, limitându-ne la a menționa doar unele tendințe caracteristice.

Prima încercare să stabilească o dependență directă între nivelul dezvoltării tehnico-economice și gradul dezvoltării politice. Studiile de această orientare se străduiesc să ateste ideea că țările capitaliste avansate sînt singurele în măsură să instituie și să mențină un sistem politic „dezvoltat”, democratic, în timp ce țările mai puțin dezvoltate (indiferent de orientarea lor) n-ar putea aspira la un asemenea sistem și cu atît mai puțin l-ar putea realiza tocmai din cauza nivelului lor tehnico-economic. Indicatorii utilizați sînt astfel selectați încît să confirme opțiunea premeditată a autorilor pentru un regim politic pluralist, întemeiat pe o structură economico-socială capitalistă și idilizat în doctrinele societății afluenței sau ale „statului bunăstării generale”. Teza în sine a corelației nemijlocite dintre nivelul tehnico-economic și caracterul sistemului politic este un reducționism de tipul determinismului tehnologic-economic care ignorează dialectica complexă dintre dezvoltarea tehnică și creșterea economică, pe de o parte, și dezvoltarea politică, pe de altă parte, și mai ales medierea acestui raport de natura bazei economice, adică de relațiile economico-sociale fundamentale.

Cealaltă tendință, pornind de la rolul crescînd al politicianului în lumea contemporană și relevînd *primatul* acestuia, ajunge adesea la susținerea *autonomiei* politicianului. Într-o astfel de perspectivă — care nesocotește la rîndu-i corelația dintre baza economică și suprastructura politică — criteriile dezvoltării politice sînt căutate exclusiv (sau aproape exclusiv) *îndăuntru* sistemului politic, vizînd procese ale acestuia sau îndeplinirea funcțiilor sale. Făcînd un inventar al literaturii domeniului, Lucian W. Pye găsea zece accepțiuni diferite în care este utilizat termenul dezvoltare politică⁶; ceea ce e caracteristic e că majoritatea autorilor preconizează mai multe dimensiuni definitorii (și implicit criterii) pentru procesul de dezvoltare politică. Desigur, acest lucru s-ar putea explica — cel puțin pînă la un punct — pornindu-se de la un considerent legitim și anume faptul că — așa cum relevă și L. W. Pye — „caracterul multifuncțional al politicii ... înseamnă că nu o singură scală poate fi folosită pentru a măsura dezvoltarea politică”⁷. Într-un efort de sinteză el încerca să reducă la trei „elementele-cheie” ale dezvoltării politice, care ar cuprinde: a. în raport cu populația ca întreg, o schimbare de la statutul rîspîndit de supus la un număr mai mare de cetățeni contributivi, însoțită de o lărgire a participării de masă, o mai mare sensibilitate la princi-

⁵ Pentru detalii și analiză critică, vezi cartea noastră, *Probleme de sociologie politică*, București, Edit. politică, 1975, cap. VI.

⁶ Lucian W. Pye, *Aspects of Political Development*, Boston, 1966, p. 31-48.

⁷ L. W. Pye, *Introduction*, in Pye (ed.), *Communications and Political Development*, Boston, 1966, cap. III.

piile egalității și o mai largă acceptare a legilor universaliste; b. în raport cu performanța sistemică generală și guvernamentală, o creștere în capacitatea sistemului politic de a administra afacerile publice, de a controla controversa (citește conflictul!) și de a face față cerințelor populare; c. în raport cu organizarea sistemului politic, o mai mare diferențiere structurală, specificitate funcțională și integrare a tuturor instituțiilor și organizațiilor participante⁸. Criteriile selectate de Pye sint, fără îndoială, semnificative și interesante, cu atât mai mult cu cât, cum se poate distinge, ele vizează trei aspecte esențiale: social-participativ, performanțial și organizațional.

Dar problema dificilă care se pune — nerezolvată încă — este aceea a relațiilor dintre componentele propuse sau descrise: Pye însuși, ca și alți politologi, recunoaște că acestea „nu acționează necesarmente și ușor împreună”. Pentru că realmente *nu orice* sistem politic le poate combina. Toate acestea arată că tocmai deoarece dezvoltarea politică este un proces (și un concept) complex, procedeul adoptat de a promova mai multe criterii, care sint însă doar juxtapuse, fără să se pătrundă esențialul, adică *relația necesară* dintre aceste coordonate (sau criterii) reale sau prezumate, nu este relevant pentru o definiție autentică a dezvoltării politice. Pentru că o simplă alăturare de elemente sau procese poate fi o constatare sau o descripție, dar niciodată o explicație științifică.

Trebuie să relevăm că în politologia nemarxistă toate concepțiile prezintă dezvoltarea politică drept un proces liniar, evolutiv, excluzind momentele posibile și/sau reale de „decădere”, de regres sau declin (cu excepția lui S. P. Huntington) și, ceea ce este și mai semnificativ, toate ignorează sau exclud *revoluția*, ca schimbare radicală și depășire a sistemului politic existent. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că majoritatea variabilelor sau dimensiunilor invocate sint extrase din arsenalul conceptelor preferențiale prin care sint definite sistemele politice occidentale, apare ca evidentă funcția ideologică predominantă a conceptului de dezvoltare politică.

Pentru noi, conceptul de dezvoltare politică desemnează ansamblul proceselor de schimbare și transformare generate de interacțiunile proprii sistemelor politice și dintre ele, o componentă și o derivată a procesului mai larg de dezvoltare socială. Spre deosebire de progresul politic — care se referă la *rezultatul* dezvoltării politice și exprimă *sensul* acesteia — el include toate procesele, implicînd atît momentele progresive, ascendente, cele de stagnare, cît și cele regresive, descendente, care, luate în ansamblul lor, privite în tendința istorică generală, au însă o orientare în *ultimă instanță* progresivă, neputînd fi reduse nici la o simplă repetare a etapelor parcurse și nici la o mișcare în cerc. Dezvoltarea politică se realizează în cadrul unor sisteme politice istoricește determinate, dar și prin depășirea revoluționară a acestora, prin trecerea la un tip istoricește superior de sistem politic, expresie a caracterului progresist al unei formațiuni sociale noi. Pentru că totdeauna caracterul și gradul dezvoltării politice trebuie raportate la un anumit sistem social.

⁸ L. W. Pye, *Introduction*, in Pye and S. Verba (eds.), *Political Culture and Political Development*, Princeton Univ. Press, 1965, p. 13.

Foarte adesea în literatura sociologică și politologică nemarxistă dezvoltarea politică se confundă cu modernizarea politică, un alt concept utilizat cu mai multe sensuri⁹ și în a cărui interpretare întâlnim neajunsuri aproape identice cu cele relevate pentru dezvoltarea politică; asupra lui nu ne vom opri însă aici.

Problema *progresului politic* este una dintre cele mai complexe și mai disputate. Dificultăți speciale apar tocmai pentru că progresul politic trebuie tratat, pentru a ne da seama de gradul și amploarea sa, la diferite niveluri: la nivelul sistemului politic, privit funcțional ca un cosistem al sistemului societal; la nivelul regimului politic, ca urmare a schimbării raporturilor de forță dintre diferitele clase sau fracțiuni de clasă, dintre diferitele forțe sau mișcări politice etc.; la una sau alta din componentele sistemului politic; în cadrul sistemului societal și în relațiile dintre diferitele sisteme politice autonome.

Pe de altă parte, caracterul dialectic al progresului se exprimă nu numai prin formele deosebite pe care le îmbracă în fiecare domeniu aparte al vieții sociale, ci și prin trăsăturile specifice pe care le capătă în fiecare formațiune socială. Astfel, în orînduirile întemeiate pe proprietate privată progresul în ansamblu (inclusiv cel politic) are un caracter antagonist, care se manifestă în faptul că progresul într-un domeniu atrage după sine regresul în altul sau altele. Inegalitatea socială funciară proprie acestor formațiuni sociale limitează posibilitățile și unilateralizează direcțiile progresului, dincolo de decalajul datorat timpului istoric propriu dezvoltării diferitelor paliere ale vieții sociale. Proprietatea privată împiedică realizarea progresului în folosul întregii societăți.

Societatea socialistă aduce cu sine posibilitatea — care nu se realizează automat — unui progres rapid și multilateral, datorită noii structuri economico-sociale și mobilizării sociale crescînde a maselor la construirea și perfecționarea noii orînduiri.

În teoria politică, progresul politic a fost interpretat — referindu-ne la cei care-l acceptă — în moduri diferite. Charles Van Doren, în cunoscuta sa lucrare¹⁰, încearcă o sistematizare a punctelor de vedere exprimate. Literatura marxistă postbelică s-a preocupat și de problema progresului, fără să stăruie în mod deosebit asupra criteriilor progresului politic, ci mai mult asupra criteriilor generale. Majoritatea definițiilor juxtapun criterii generale, reale fără însă a le dezvălui corelația internă; ceea ce ne-a determinat să încercăm, cu titlu de ipoteză, o explicare a progresului printr-un concept unificator, integrativ, apt, după opinia noastră, să promoveze o interpretare unitară, coerentă, complexă a criteriilor progresului, implicit ale celui politic. Acesta este conceptul filozofic marxist de *libertate*¹¹.

Dezvoltarea forțelor umane creatoare, transformatoare în raportul cu natura reprezintă o măsură, *primordială*, a libertății. Ea este încorporată în gradul dezvoltării forțelor de producție, în *caracterul și nivelul*

⁹ Pentru analiza critică a acestui concept, vezi studiul nostru, *Principale coordonate ale procesului modernizării politice*, în „Revista de filozofie”, nr. 9, 1973, p. 981—988.

¹⁰ Charles Van Doren, *The Idea of Progress*, New York, Praeger, 1967, cap. 22—23.

¹¹ Vezi studiul nostru, *Criteriile generale ale progresului istoric* în „Revista de filozofie”, nr. 4, 1975, p. 417—428.

acestora. Așadar, istoric și logic, elementul primordial al libertății este gradul stăpînirii naturii de către om, exprimat în gradul dezvoltării forțelor de producție, reprezentind și *criteriul fundamental* al progresului social.

Criteriul forțelor de producție nu poate fi, însă, numai *prin sine* relevant, întrucît raportul dintre om și natură se realizează totdeauna într-o formă socială; din moment ce munca reprezintă activitate socială prin excelență. Această formă este dată de relațiile sociale de producție, ca raporturi primordiale, determinante și de celelalte relații sociale determinate de acestea și care, la rîndul lor, influențează asupra lor. Relațiile de producție exprimă configurația relațiilor practice dintre oameni (și dintre grupurile în care sînt obiectiv constituite) cît și modul concret în care se repartizează între membrii comunității produsul activității sociale.

Libertatea înseamnă deci totodată, realizarea, în cadrul aceluiași proces, a dominării (sau controlului) de către om a relațiilor sale sociale, a societății. Determinat, ca posibilitate, de nivelul și caracterul forțelor de producție, acest aspect hotărîtor al libertății se concretizează în *natura* relațiilor de producție și a celorlalte relații sociale, determinate, mai mult sau mai puțin mediat, de acestea. Dealtfel, la acest nivel al relațiilor sociale — și în principal al relațiilor de producție, ca relații fundamentale, determinante în cadrul sistemului societal — se afirmă corelația intimă dintre *libertate* și *egalitate* în înțelegerea superiorității istorice a unei formațiuni sociale, ca *criteriu fundamental al progresului general*. Egalitatea socială și națională reală este condiția și garanția existenței și afirmării libertății.

Criteriul libertății — în accepțiunea sa filozofică marxist-leninistă — își găsește expresia concretă și în plan *politic*. Sensul progresului politic, indicat de Marx, este transformarea procesuală a statului într-un cadru propice afirmării libere creștinde a forțelor creatoare umane. „Libertatea constă — sublinia el — în transformarea statului dintr-un organ situat deasupra societății într-unul cu totul subordonat ei”¹². Or, oamenii domină statul (ca domeniu al relațiilor sociale) în măsura în care activitatea acestuia este pusă nemijlocit în serviciul satisfacerii nevoilor și năzuințelor lor, exprimă și încorporează puterea lor, se află sub controlul lor. Tocmai de aceea Marx sublinia că în democrație, orînduirea de stat este redusă „la fundamentul ei real, la omul real, la poporul real și se afirmă ca opera lui proprie”¹³.

În procesul evoluției guvernămîntului democratic — ce își are limite obiective în cadrul fiecărui tip de sistem social și politic — acționează, se pare, legea negării negației. Democrația sclavagistă ateniană a pus accentul pe participarea nemijlocită a cetățeanului liber la conducerea treburilor publice; democrația burghezo-liberală a realizat emanciparea politică a cetățeanului (în speță a burgheziei care, după Guizot, reprezintă „țara legală”), ca treaptă istorică, parțială și limitată a emancipării umane. Democrația socialistă apare ca o negare a negației: revalorifică principiul participării directe și multilaterale a tuturor cetățenilor la conducerea statului, constituindu-se ca mijloc pentru dezvoltarea plenară a personalității umane, ca instrument de emancipare *totală* a omului.

¹² K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 19, București, Edit. politică, 1964, p. 28—29.

¹³ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 286.

Lărgirea și diversificarea formelor de activizare și participare responsabilă a maselor la conducerea statului, la îndeplinirea funcțiilor sale mereu mai ample și mai complexe va conduce la o integrare crescândă a statului în societate, ca organizație a puterii poporului, chemată să asigure guvernarea societății de către popor. Această teză oferă o viziune adecvată asupra procesului dezvoltării întregului sistem al organizării politice a societății socialiste și a căilor transformării lui, în comunismul deplin, în sistemul autoconducerii comuniste a societății fără stat.

În aceeași lumină, a conceptului de libertate poate fi înțeleasă esența caracterului sacru și inviolabil al principiului suveranității naționale și de stat ca manifestare a tendinței istorice legitime a popoarelor la o viață liberă și independentă, în cadrul statal, corelația intimă, pentru orinduirea socialistă, între democrație și suveranitate, ca expresie a cerințelor progresului social. Dealtfel, întreaga dezvoltare a omenirii atestă ca un adevăr axiologic *legătura indisolubilă dintre libertatea individului și independența națională* a țării căreia îi aparține. Istoria modernă și contemporană a confirmat din plin teza lui Marx după care „nu poate fi liber un popor care asuprește alte popoare”. Istoric și logic, libertatea omului, fiindă prin excelență socială, presupune libertatea grupului social, a colectivității, iar în cazul societății moderne, a colectivității fundamentale pe care o reprezintă națiunea. Așa cum intuia Condorcet — deși în cadrul unei concepții idealist-iluministe — speranțele pentru viitoarea condiție ameliorată a rasei umane pot fi reduse la „abolirea inegalității între națiuni, progresul egalității înăuntrul fiecărei națiuni și adevărata perfecțiune a omenirii”.

Criteriul libertății, cheazășie de egalitate, se aplică în egală măsură, cu deosebire în epoca noastră, progresului general în domeniul relațiilor internaționale. El capătă formă concretă în tendințele de limitare a rolului politic (într-o perspectivă mai îndepărtată) și militar al supraputerilor și modificare continuă a structurii sistemului internațional, de „spargere” a sistemelor de polaritate și a blocurilor politico-militare, zonale și internaționale, de înlocuire a subordonării — ca soluție perimată la interdependențele crescînde și necesare — prin cooperare și coordonare între parteneri liberi și egali, de afirmare ascendentă și eficientă a principiilor suveranității și independenței, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne ale acestora și eliminării utilizării sau a amenințării cu utilizarea forței.

Progresul în acest domeniu acționează deci ca tendință în sensul atenuării și eliminării inegalității și al democratizării relațiilor internaționale, al instaurării unei noi ordini economice și politice mondiale, întemeiate pe libertate, egalitate, justiție, cooperare și pace.

2. S-ar putea considera, împreună cu Gabriel Almond¹⁴, că, luat în sensul său cel mai larg, conceptul de cultură politică are o largă istorie intelectuală ale cărei origini ne conduc la istoricii antichității greco-romane și, totodată, la cei mai reprezentativi exponenți ai gândirii politice antice: Platon, Aristotel, Cicero.

¹⁴ G. Almond, *The Intellectual History of the Political Culture Concept*, comunicare prezentată la masa rotundă a A.I.S.P., Cracovia, 29 august — 3 septembrie, 1977.

Dar — ceea ce e foarte semnificativ — se poate aprecia că teoria iluministă a dezvoltării politice a fost prin excelență o teorie a culturii politice. Și e lesne de înțeles acest lucru, din moment ce raționalismul și iluminismul cultivau credința că lumea poate fi transformată doar prin schimbarea ideilor oamenilor; idealismul istoric de această factură (ideile, mai ales cele politice, conduc lumea și o explică în mersul ei) era cel mai apt să întemeieze o explicație a dezvoltării politice pe o „teorie” a culturii politice.

Istoria mai apropiată a conceptului încorporează însă aportul unor discipline noi care au început să se constituie pe la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru: sociologia politică europeană, psiho-antropologia, metodologia cercetării sociologice și social-psihologice.

În literatura politologică contemporană, prima utilizare a termenului de cultură politică i se atribuie, pe drept, lui Gabriel Almond, datînd din 1956¹⁵. Definiția clasică, lansată de G. Almond și S. Verba, în 1963, conturează cultura politică prin anumite orientări specifice politice — atitudini față de sistemul politic și variatele sale componente și atitudini față de rolul individului însuși în sistem; ea ar consta dintr-un set de orientări față de un act special de obiecte și procese sociale¹⁶. Cultura politică a unei națiuni ar fi deci distribuția particulară a tipurilor de orientare spre obiecte politice pentru membrii națiunii. Sub raportul structurii sale, autorii citați urmează clasificarea cunoscută a lui T. Parsons și E. Shils: orientări cognitive, orientări afective și orientări evaluative.

Conceptul forjat de Almond a influențat într-un mod aproape hotărîtor elaborările ulterioare (de aceea aici nu vom mai insista asupra altor definiții occidentale), chiar cînd acestea s-au constituit ca reacție sau replică la acesta. Lucrul este vizibil și în lucrările politologiei de orientare marxistă. F. M. Burlatki definea, astfel, cultura politică drept „nivelul cunoașterii și percepțiilor despre putere și politică deținute de diferiți indivizi, ca și nivelul activității lor politice determinate de primele”¹⁷. Iar politologul polonez Jerzy Wjatr o concepea ca „totalitatea atitudinilor, valorilor și tipurilor de comportament, existente într-o societate dată, cu privire la relațiile reciproce dintre putere (de stat) și cetățeni” și includea în această categorie: cunoașterea politică, evaluarea fenomenelor politice, aspectul emoțional al atitudinilor politice și tipurile de comportament politic¹⁸.

Considerăm că mobilurile declarate care au determinat introducerea conceptului de cultură politică în analiza politologică sînt, în linii esențiale, justificate: adică, sub raport *teoretic*, reproșul adresat școlii culturologice de a nu fi recunoscut că sfera politică constituie o subcultură distinctă cu regulile sale proprii de comportare și cu procesele sale specifice de socializare, iar sub raport *metodologic*, nevoia de a arunca o punte peste prăpastia săpată de modul de abordare behavioralist între nivelul microanalizei, bazat pe interpretări psihologice ale comportamentului

¹⁵ Gabriel Almond, *Comparative Political Systems*, în „Journal of Politics”, vol. 18, 1956

¹⁶ G. Almond and S. Verba, *Civic Culture*..., p. 12 și urm.

¹⁷ F. M. Burlatki, *Lenin. Gosudarstvo. Politika*, Moscova, Nauka, 1970, p. 55.

¹⁸ J. Wjatr, *Spoleczeństwo*, Warszawa, 1973, p. 367.

politic al individului și nivelul macroanalizei, întemeiat pe variabile proprii sociologiei politice. În același timp s-ar putea adăuga că conceptul de cultură politică — privit mai ales ca internalizare a sistemului politic în conștiința membrilor lui — poate conduce la învingerea insuficiențelor instituționalismului, încă prezent printre modurile de abordare politologică, călăuzindu-ne spre surprinderea gradului „legitimității existențiale” a instituțiilor politice¹⁹.

Dealtfel, pentru noi, utilizarea conceptului de cultură politică ca instrument de analiză se justifică cu deosebire prin aportul posibil la cunoașterea efectelor reale ale activității instituțiilor și organizațiilor politice și a celorlalte, incluse funcțional în sistemul politic, la dezvoltarea gradului de efectivitate a normelor sociale, în primul rând a celor politice și juridice, a legăturilor reale complexe dintre conducători și conduși, dintre stat și societate, dintre structura puterii și indivizi.

De acord fiind cu revendicarea elaborării unei teorii a culturii politice — pe care Lucian W. Pye o consideră ca fiind deja într-un stadiu timpuriu de dezvoltare²⁰ —, socotim că ea poate oferi avantaje certe: ea trebuie să contribuie la delimitarea aspectului cultural al politicii de celelalte aspecte ale acesteia, ca și a culturii politice de alte forme sau componente ale culturii, firește, pe baza unei analize detaliate și sistematice, capabile să pună în lumină aceste particularități și să reliefeze relațiile sale specifice cu sistemele politice și dezvoltarea acestora.

Trebuie să constatăm, pe de o parte, că această teorie a culturii politice s-a constituit de fapt într-un nou mod de abordare a sistemului politic; pe de altă parte însă — și acesta nu mai reprezintă un element nou — cultura politicii însăși, ca fenomen social complex care definește și el (alături de alte fenomene) o societate dată (și un anumit sistem politic) poate fi (și este) abordată din mai multe puncte de vedere, care se identifică uneori cu discipline distincte.

Se pare că studiul corelației dintre cultura politică și dezvoltarea politică tinde să pună în valoare primul aspect, adică să considere dezvoltarea politică funcție de cultura politică — unul din modurile de abordare posibil și necesar al dezvoltării politice. Cercetările întreprinse și punctele de vedere exprimate până acum sub acest raport dezvoltă, pe lângă unele rezultate inedite, meritorii, și unele insuficiențe care țin atât de nivelul elaborării conceptuale, cât și de încărcătura ideologică, adesea tacită, a demersului practicat.

În privința conceptului, am dori să remarcăm caracterul pozitiv al unei înțelegeri structurale, integraliste a culturii politice, ca element definitoriu al unui sistem politic. În acest sens este notabilă precizarea lui Pye — pe urmele lui Gabriel Almond — că în orice sistem politic activ există un domeniu subiectiv ordonat care conferă sens orinduirii politice, disciplină instituțiilor și relevanță socială actelor individuale²¹. Desigur, ea este rezultatul unei dezvoltări istorice obiective, care implică însă și acțiunea proprie a sistemului politic de a se internaliza într-un anumit mod și nu în altul în conștiința cetățenilor săi. De aceea, conceptul de cultură politică sugerează că tradițiile unei societăți, spiritual

¹⁹ Cf. A.-J. D. Métaxas, *Constitution et légitimité existentielle*, Aix-en-Provence, 1970.

²⁰ L. W. Pye, *Political Culture*, în „L.E.S.S.”, 1968, vol. 12, p. 224.

²¹ Lucian W. Pye, în Pye and Verba (eds.), *op. cit.*, p. 7.

instituțiilor sale publice, pasiunile și modalitățile colective de judecată ale cetățenilor, ca și stilul și codurile operaționale ale liderilor săi nu sînt doar produse întîmplătoare ale experienței istorice, ci se assemblează ca o parte a unui întreg semnificativ și constituie o țesătură inteligibilă de relații. După definiția lui S. Verba²², cultura politică „constă din sistemul de credințe empirice, simboluri expresive și valori care definesc situația în care acțiunea politică are loc”; ea îmbrățișează deopotrivă idealurile politice și normele pozitive ale sistemului politic. Toemai de aceea, se susține, o cultură politică este produsul atît al istoriei colective a sistemului politic, cît și al istoriilor vieții indivizilor care în mod curent alcătuiesc sistemul; rădăcinile sale sînt în mod egal înfipte în evenimentele publice și experiențele particulare.

S-a spus — pentru a justifica mai bine conceptul de cultură politică — că în știința politică teoria pe care o întemeiază semnalează un efort de a aplica o formă esențialmente comportamentistă de analiză la studiul unor concepte clasice ca „ideologie politică”, „legitimitate”, „suveranitate”, „caracter național” și „domnia legii” (rule of law); iar altele că acest concept vine să suprimă, prin integrare, concepte tradiționale ca ideologie politică, etos și spirit național, psihologia politică națională și valorile fundamentale ale poporului, și că el îmbrățișează concomitent atît orientările politice ale liderilor cît și ale cetățenilor.

O astfel de extensiune a sferei conceptului, pe lîngă unele avantaje, provoacă însă și evidente dificultăți, mai ales pentru studiul culturii politice a țărilor cu clase sociale antagoniste și clivaje politico-ideologice active. Pentru că, în fapt, conceptul de cultură politică poate (și trebuie) să fie *corelat explicit* cu asemenea concepte clasice sau tradiționale, pentru a-și dobîndi o semnificație precisă — ceea ce nu înseamnă substituirea lor; iar pe de altă parte, tendința behavioralistă conduce totuși la unilateralizarea conceptului (și analizei) și la escamotarea bogatului lui conținut, prin reducerea investigației la comportamentul politic empiric observabil și măsurabil. Pe de altă parte, se produce o ocultare a conținutului de clasă (în condițiile societăților antagoniste) a culturii politice atunci cînd ea este considerată preponderent sau exclusiv ca un întreg. O afirmație de genul: „gradul în care credințele politice sînt împărtășite poate fi un bun indicator al coeziunii unei societăți”, este desigur, în linii generale, relevantă. Dar într-o societate în care se afirmă — în structura istorică concretă a culturii politice — și subculturi cu *caracter de clasă*, într-o astfel de aserțiune e vorba, firește, nu de cultura politică în ansamblu, ci de cultura politică a clasei dominante în societate și în stat.

Încărcătura ideologică a abordării culturii politice este prezentă și în raportul care se stabilește între cultura politică și cultura civică, aceasta din urmă — ca treaptă superioară a celei dintîi — fiind considerată proprie doar democrațiilor politice de tip occidental. Desigur, faptul că se pornește în clasificarea tipurilor de cultură politică de la criteriul politic-participativ este, prin sine, în măsură să racordeze mai bine cultura politică la analiza dezvoltării politice. Dar proclamarea participării democratice proprie sistemelor politice din țările capitaliste dezvoltate drept

²² Sidney Verba, în Pye and Verba (eds.), *op. cit.*, p. 526.

paradigmă pentru dezvoltarea politică este evident necorespunzătoare. Pentru că, în fapt, realitatea (și eficiența socială) și universalitatea participării depinde de condiții (absența oricăror discriminări și inegalități și instituirea unei egalități sociale reale a tuturor cetățenilor; existența unor condiții social-economice, de instrucție și cultură, de conștiință politică și civică; instituirea unui sistem instituțional-organizatoric care să faciliteze și să stimuleze participarea la toate nivelurile procesului decizional; existența unor garanții materiale și politico-juridice care să preserveze cele mai largi drepturi și libertăți economico-sociale, politice și civice) pe care o democrație politică, ca cea burghezo-occidentală nu le poate asigura, din cauza proprietății private, generatoare de inegalitate socială. Iată de ce problema participării politice și, implicit, cea a culturii politice trebuie situată totdeauna în context social-istoric, în funcție de natura reală a sistemului social și politic.

3. Transformările revoluționare care au avut loc în cele trei decenii de construcție socialistă în România au produs schimbări calitative, structurale și în sistemul politic și în viața spirituală a membrilor societății. Structura puterii politice s-a schimbat esențial ca urmare a socializării ei continue (socializarea puterii manifestându-se atât la nivelul resurselor, al sistemului instituțional cit și la acela al scopurilor). Poziția specifică a sistemului politic în cadrul sistemului societal s-a schimbat și ca urmare a modificării raporturilor dintre public și privat, prin lichidarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și generalizarea relațiilor socialiste. S-au creat astfel condiții noi — în cadrul egalității sociale generalizate — pentru o participare crescândă a maselor la creația istorică conștientă. „Socialismul asigură manifestarea multilaterală a posibilităților de creație ale individului și colectivității — sublinia președintele Nicolae Ceaușescu. Lichidarea exploatarei omului de către om a descătușat personalitatea umană, creînd condiții pentru înflorirea ei, pentru afirmarea inițiativei și capacității celor ce muncesc pe toate planurile activității sociale”²³.

Participarea crescândă a oamenilor muncii la conducerea treburilor publice constituie linia de forță a evoluției sistemului nostru politic în cele trei decenii de stat popular și socialist. Faptul este recunoscut și de autori nemarxiști. David Lane, de pildă, sesiza că posibilitățile pentru participarea populară și controlul puterii politice sînt mai mari în sistemele socialiste decît în cele capitaliste pentru că în primele controlul puterii economice este public și nu privat²⁴. În consecință, în societățile socialiste, spre deosebire de cele capitaliste, „mobilizarea și dezvoltarea sînt multidimensionale ca rază de acțiune și includ schimbări în sistemele economice, instituțional și al personalității”²⁵.

Desființarea dominației de clasă — cu corelativul ei, dominația politică — în procesul omogenizării sociale crește de a structura societății a făcut ca raporturile dintre clasa muncitoare — ca forță socială conducătoare în societate și stat — și celelalte clase și categorii de oameni ai muncii

²³ Nicolae Ceaușescu, *Raport cu privire la proiectul de Constituție a Republicii Socialiste România*, București, Edit. politică, 1965, p. 15.

²⁴ David Lane, *The Socialist Industrial State*, London, 1976, p. 53.

²⁵ *Ibidem*, p. 73.

să nu mai fie raporturi de dominație în sensul clasic, propriu societăților întemeiate pe proprietatea privată și antagonisme de clasă, ci, după o expresie a lui A. Gramsci, o „hegemonie curățată de coerciție”, adică raporturi caracterizate prin alianță și unitate social-politică și ideologică. De aici și tendința proprie sistemului politic socialist ca integrarea socială pe care o realizează să se transforme tot mai mult dintr-o integrare formală sau constrinsă, proprie sistemelor întemeiate pe dominație, realizată precumpănitor prin mijloace coercitiv-represive, materiale și spirituale, într-o integrare reală sau conștientă, întemeiată pe adeziunea liberă a grupurilor și indivizilor la valorile sistemului politic socialist. Acest proces se explică atât prin transformările la nivelul infrastructurii sociale cât și prin accentul deosebit pus pe educarea socialistă a maselor, pe făurirea și generalizarea unei noi culturi politice, ca parțial integrantă a culturii socialiste. Semnificative pentru gradul de dezvoltare atins în această privință sînt măsurile luate în acest an privind reeducarea prin muncă a persoanelor care comit abateri și încălcări ale normelor de conviețuire socială și ale legilor țării, precum și cele privind creșterea rolului și răspunderii organizațiilor de partid și de stat, de masă și obștești, ale uniunilor de creație și ale radioteleviziunii, presei, instituțiilor de artă și cultură în activitatea de informare și educare a oamenilor muncii.

Particularitatea esențială a sistemului nostru politic socialist constă în aceea că activitatea politică — în sensul realizării funcțiilor sistemului politic — nu este rezervată formelor statale sau de partid, ci se extinde și se multiplică, dobîndind forme tot mai variate și mai eficiente de antrenare a maselor largi. În țara noastră s-a făurit și cristalizat un sistem politic unitar și unic, care este în același timp sistemul democrației socialiste, adică sistemul prin intermediul căruia se realizează trăsătura fundamentală, esențială a democrației ca *proces* politic și anume participarea maselor la conducerea statului, a societății în general. Unitatea acestui sistem, caracterul său încheiat derivă din unitatea social-politică a societății românești, din esența unică de clasă, populară a statului, din unitatea sarcinilor politice generale spre îndeplinirea cărora pivotează activitatea tuturor organelor și organismelor angrenate în sistem, din unitatea principiilor fundamentale democratice de organizare și funcționare a sistemului ²⁶.

Aceasta impune o importanță și o pondere deosebite ale *societății politice* — în sensul său larg consacrat în politologie. Dealtfel, încă de la Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român (1969) s-au făcut precizări definitorii cu privire la conceptele de conștiință socialistă și, corelativ, educație socialistă. „În concepția noastră — sublinia secretarul general al P.C.R., Nicolae Ceaușescu — educația socialistă, conștiința socialistă implică atât cunoașterea temeinică a ceea ce este valoros în domeniul culturii, științei și tehnicii contemporane, stăpînirea deplină a profesiei, cât și însușirea concepției filozofice despre lume și societate a partidului nostru — materialismul dialectic și istoric —, formarea unei atitudini cetățenești înaltă. Aceste cerințe fundamentale, care se condiționează reciproc, trebuie să le răspundă astăzi — în condițiile societății moderne

²⁶ cf. Ioan Ceterchi, *Democrația socialistă. Principii și acțiune politică*, București, Edit. politică, 1974, p. 15.

— întreaga muncă de educație desfășurată de partidul și statul nostru”²⁷. Așadar, nivelul actual al societății noastre și progresul ei pe trepte mai înalte impune ridicarea la un nivel superior a pregătirii general-culturale, științifico-tehnice a tuturor oamenilor muncii, concomitent cu fundamentarea concepției lor filozofice despre lume, de dezvoltarea conștiinței lor politice și etice, a civismului lor socialist, sau, într-un cuvânt, a culturii lor politice.

De aici se desprind două lucruri importante : **a.** unitatea dialectică dintre cultura socialistă și cultura politică, dintre socializare și socializarea politică, unitate în cadrul căreia însă socializarea politică trebuie să servească socializarea generală, adică exercitarea de către cetățeni la cel mai bun nivel a rolurilor lor sociale ; **b.** o corespondență între liniile esențiale de dezvoltare a sistemului politic socialist și conținutul specific al dezvoltării culturii politice (și, implicit, socializării politice) socialiste.

Așa se explică importanța hotărâtoare acordată în România socialistă proceselor instructive și politico-educative, ilustrate atât de restructurarea radicală a învățământului de toate gradele, pentru a-i conferi capacitatea de adaptare la cerințele dinamice ale dezvoltării economico-sociale și științifico-tehnice cât și de amplele planuri de măsuri, inițiate încă din vara lui 1971, pentru intensificarea și perfecționarea activității de educație politică, civică și morală. Organizarea — în iunie 1976 — a Congresului educației politice și al culturii socialiste și instituționalizarea sa, cu o periodicitate de 5 ani, ca forum național de dezbateri a problemelor culturii în general, ale culturii politice în special și de decizie în aceste domenii reprezintă o interesantă măsură originală inițiată în România.

Pentru a înțelege mai bine aceste preocupări, trebuie să subliniem că în concepția noastră, în actuala etapă de dezvoltare — aceea a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate — hotărâtoare devine nu pur și simplu participarea — pentru care s-au creat numeroase forme instituționale, statale și obștești, la toate nivelurile — ci *calitatea* participării oamenilor muncii la conducerea societății, calitate ai cărei indicatori, în indisolubilă unitate, sînt competența și conștiința civică, spiritul de responsabilitate socială. Desigur, noi nu putem fi de acord cu afirmația apodictică, generalizată pentru orice sistem politic, care stabilește o distincție fundamentală, calitativă, în cadrul culturii politice a oricărei societăți, între subcultura elitelor, a deținătorilor puterii și subcultura politică a maselor²⁸. În sistemul nostru politic — ca rod al omogenizării sociale crescînde, al accesibilității învățământului și culturii ca și al amplului proces de educație politică — un asemenea *clivaj fundamental* nu mai există. S-ar putea, evident, vobi, în actualul stadiu, de diferențe în cultura politică ce se înscriu pe o scală de *grad* de intensitate și efectivitate ; omogenizarea culturii politice se exprimă în unitatea morală și politică a poporului — importanta forță motrice a progresului națiunii socialiste.

Dezvoltarea sistemului nostru politic se realizează într-un dublu sens : al scientizării procesului decizional, al întregii conduceri sociale (prin încorporarea și valorificarea cuceririlor revoluției științifico-tehnice) și prin potențarea și perfecționarea democratismului socialist. Aceste linii

²⁷ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al X-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1969, p. 93—94.

²⁸ cf. L. W. Pye and S. Verba (eds.), *Political Culture and Political Development* . . . , p. 15.

nu sînt paralele, ci tind să se realizeze convergent. Corelativ, și conștiința socialistă și procesul de socializare sînt caracterizate prin cele două componente dialectic integrate pe care le-am menționat. Ca urmare, aceasta înseamnă că dezvoltarea culturii politice și a sistemului politic nu sînt nici ele paralele, ci *cosubstanțiale* și *interdependente* și, în consecință, evoluția lor trebuie să aibă un caracter unitar. De aici și corespondența care există între dezvoltarea culturii politice pe de o parte și creșterea *eficacității* sistemului politic, adică a capacității sale de a regla și coordona sistemul social și subsistemele sale, în conformitate cu sistemul de valori al socialismului, pe de altă parte.

Cosubstanțialitatea și unitatea celor două procese se manifestă, în ultimă instanță, și în *finalitatea* lor comună, convergentă: asigurarea dezvoltării rapide, multilaterale și armonioase a întregului sistem social (în toate laturile și componentele sale) precum și a personalității omului nou, socialist.

Vom încheia prin a sublinia două teze de principiu, fundamentate în Programul P.C.R., pentru a învedera aceeași idee fundamentală a corelației intime dintre dezvoltarea sistemului politic și cea a culturii politice: „dezvoltarea democrației socialiste este un factor esențial și o necesitate obiectivă în făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate”, iar „democrația socialistă se va dezvolta pe măsura ridicării gradului de pregătire și competență a oamenilor muncii, lărgirii orizontului de cunoaștere și nivelului lor ideologic și politic”²⁹.

²⁹ Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 130, 132.